

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Eesti keele osakond

Enel Põld

**Pika vokaali järgse konsonandi hääldus
i-tüvelistes sõnades
eesti murretes**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Pire Teras

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Palatalisatsiooni mõiste ja tüpologia	5
2. Palatalisatsioon eesti keeles ja murretes	7
3. Konsonandi hääldus VVC-sõnades eesti murretes	12
3.1. Materjali jagunemine murrakuti	13
3.2. Kirdemurre	14
3.3. Rannamurre	15
3.4. Keskmurre	17
3.5. Läänemurre	18
3.6. Saarte murre	19
3.7. Idamurre	20
3.8. Mulgi murre	21
3.9. Tartu murre	22
3.10. Võru murre	24
3.11. Setu murre	25
3.12. Palatalisatsioonist VVC-sõnades eesti murretes võrdlevalt	27
Kokkuvõte	30
Kirjandus	32
The pronunciation of consonants after long vowels in <i>i</i> -stem words in Estonian dialects. Summary	35

Sissejuhatus

Selle töö uurimisteemaks on pika vokaali järgse konsonandi hääldus *i*-tüvelistes VVC-sõnades eesti murretes. Töö eesmärk on selgitada välja, kuidas varieerub eesti murretes pika vokaali järgse konsonandi hääldus sellise struktuuriga sõnades.

Palatalisatsiooni ehk peenenduse käsitus on eesti murrete kirjeldustes ebaühtlane, kuid eriti vähe esineb neis informatsiooni pika vokaali järgse konsonandi häälduse kohta ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades. Näiteks kogumikus „Eesti murded“, millel on ilmunud üheksa osa, puudub mõnes väljaandes palatalisatsiooni käsitus täiesti.

Varasemalt on palatalisatsiooni ja prepalatalisatsiooni spontaanses kõnes uurinud Pire Teras ja Karl Pajusalu. Muuhulgas võeti vaatluse alla ka *i*-tüvelised VVC-sõnad, ning märgati tendentsi, et sellistes sõnades ei esine tavaliselt palatalisatsiooni Põhja- ja Lääne-Eestist pärit keelejuhtidel (Pajusalu, Teras 2014: 264).

Konsonandi palataliseerumist eesti murretes on uurinud 1987. aastal Arvi Sepp ning 2005. aastal on Laivi Org kirjutanud magistr töö võru palatalisatsiooni akustikast. Mõlema uurimuse põhjal selgus, et erinevalt eesti ühiskeelest esineb Võru murdealal postpalatalisatsioon. (Org 2005: 55; Sepp 1987: 38)

Mari-Liis Kalvik ja Liisi Piits on 2015. aastal läbi viidud lugemiseksperimentis uurinud muuhulgas ka pika vokaali järgse konsonandi hääldust. Autorid tõdesid, et vaatluse all ei olnud piisavat kogust materjali, et teha ammendavaid järeldusi, kuid siiski märgati tendentsi, et palatalisatsiooni esines rohkem sõnades, kus konsonandile eelnes pikk tagavokaal *aa*, *oo* või *uu*. Samuti täheldasid autorid, et enim esines palatalisatsiooni VVt-struktuuriga sõnades, mis pärinesid Lõuna-Eestist pärit kõnelejatelt. (Kalvik, Piits 2015: 70–73)

Kuigi varasemate uurimuste põhjal on selgunud, et pika vokaali järgse konsonandi hääldus ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades on varieeruv ja palatalisatsioon esineb ka isikuti varieeruvalt (nt Pajusalu, Teras 2014; Kalvik, Piits 2015), ei ole seda võrdlevalt murrete kontekstis uuritud.

Peamiseks uurimisküsimuseks on, millistel murdealadel esineb VVC-struktuuriga sõnades palatalisatsioon ja millistel mitte. Samuti uuritakse, millistel murdealadel ja mis tingimustel esineb depalatalisatsiooniga seoses prevokalisatsiooni. Selgitatakse välja, kas

ja kuidas mõjutab konsonandi hääldust sellele eelnev vokaal. Samuti selgitatakse välja, kas ja millist varieerumist esineb murdealade sees. Uurimistöö tulemusena esitatakse ka murdekaart, mis annab informatsiooni pika vokaali järgse konsonandi häälduse kohta ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-sõnades kihelkonniti.

Materjal koguti eesti murrete morfoloogiliselt märgendatud tekstide korpusest: <http://www.murre.ut.ee/mkweb/>. 2015. aasta novembri seisuga on murdekorpuses 1 540 793 foneetilises transkriptsioonis esitatud tekstisõna. Morfoloogiliselt märgendatud tekstide üldmaht on 1 008 080 tekstisõna. Kõige rohkem on korpuses materjali saarte (20% korpuse mahust) ja läänemurdest (19%). Väga vähe materjali on keelesaarte kohta: foneetilises transkriptsioonis on esitatud üle 20 000 sõna, kuid morfoloogiliselt märgendatud tekstid puuduvad üldse. (Lindström 2015: 20)

Korpusest otsiti kindla struktuuriga ehk ühesilbilisi *i*-tüvelisi sõnu, milles sõnalõpulisel konsonandile eelneb pikk vokaal. Piirduti alveolaarsete konsonantidega (*l, n, s, t, r*), sest eesti keeles puudutab palatalisatsioon just neid, kusjuures *r*-i palatalisatsioon ei ole omane eesti ühiskeelele, kuid *r* palataliseerub isikuti ja teatud murretes. Vaatluse alla võeti uuritavast sõnastruktuurist tulenevalt ainsuse nominatiiv.

Töö koosneb kolmest põhipeatükist. Esimeses peatükis tutvustatakse palatalisatsiooni mõistet ja tüpoloogiat maailma keeltest lähtudes ning antakse ülevaade palatalisatsiooni soodustavatest teguritest. Teises peatükis käsitletakse palatalisatsiooni mõistet eesti keelest lähtudes, tuuakse välja eesti keeles esineva palatalisatsiooni iseärasused. Seejärel antakse ülevaade senisest palatalisatsiooni käsitlest eesti murretes. Kolmandas peatükis analüüsitakse murdekorpusest kogutud materjali ning kirjeldatakse murrete kaupa pika vokaali järgse konsonandi hääldust *i*-tüvelistes VVC-sõnades.

1. Palatalisatsiooni mõiste ja tüpologia

Palatalisatsioon on selline nähtus, kus hääliku primaarsele moodustuskohale lisandub sekundaarne moodustuskoht kõval suulael, kui keeleselg tõuseb kõva suulae suunas. Palatalisatsiooniks nimetatakse ka fonoloogilisi nähtusi, kus mittepalataalne segment muutub palataalseks või palataalalveolaarseks segmendiks. (Trask 1996: 254) Neid nähtusi on vastavalt nimetatud ka sekundaarseks palatalisatsiooniks ja täielikuks palatalisatsiooniks (Bateman 2011: 589, vt lähemalt allpool). Peamiselt puudutab palatalisatsioon alveolaarseid konsonante. Üldiselt on levinud arusaam, et palatalisatsioon on assimilatsiooni käigus tekkinud foneetiline nähtus, mis on maailma keeltes levinud. (Bateman 2011: 588; 594)

Terminid *palatalisatsioon* on kasutatud, et nimetada mitmeid erisuguseid fonoloogilisi nähtusi, mis kõik on tekkinud konsonandi ja kõrgete vokaalide, eesvokaalide või poolvokaali [j] vastastikusel mõjul. Nicoleta Bateman (2011) on uurinud palatalisatsiooni maailma keeltes ning kirjeldab kahte palatalisatsioonitüüpi: **täielik palatalisatsioon** (ingl *full palatalization*) ja **sekundaarne palatalisatsioon** (ingl *secondary palatalization*). Täielik palatalisatsioon tähendab, et kõrgete vokaalide ja/või eesvokaalide naabruses muutub konsonandi hääldamisel häälduskoht ning sageli ka -viis. Sekundaarse palatalisatsiooni puhul konsonandi primaarne häälduskoht kõrge vokaali või eesvokaali läheduses ei muutu, vaid lisandub sekundaarne häälduskoht. Seega termin *palatalisatsioon* kätkeb endas nii protsessi, kus konsonandi moodustamisel lisandub häälduskoht kõval suulael (nt $t > [tʃ]$), näiteks Austraalias räägitavas wajarri keeles *yamati* [yamati] 'inimene', kui ka nähtust, kus muutuvad nii häälduskoht kui ka -viis (nt $t > [tʃ]$), näiteks inglise keeles *don't you* [dɒntʃu]. (Bateman 2007: 2–3; Bateman 2011: 589–590)

Kuna sama terminit kasutatakse kahe eri nähtuse kirjeldamiseks, tuleks alati täpsustada, millist fonoloogilist nähtust silmas peetakse. Ilma täpsustuseta mõistetakse termini *palatalisatsioon* all kõiki fonoloogilisi protsesse, mis puudutavad konsonantide suhet kõrgete vokaalidega ja eesvokaalidega. (Bateman 2011: 589)

Konsonandi palatalisatsioon on tihedalt seotud selle naabruses olevate vokaalidega. On teada, et palatalisatsiooni põhjustavad üldiselt eesvokaalid ja palataalne poolvokaal [j]. Paljudes keeltes on [i] ja [j] ainsad palatalisatsiooni põhjustavad häälikud. Bateman

on leidnud, et seda, kas konsonant läbib täieliku palatalisatsiooni või sekundaarse palatalisatsiooni, üldjuhul päästik ehk palatalisatsiooni vallandav (pool)vokaal ei määra. (Bateman 2011: 596)

Palatalisatsiooni võib liigitada ka selle põhjal, kus asub selle **fookus**. Fookuseks on punkt, kus akustiliselt konsonandi teise formandi (F2) sagedus on võrreldes palataliseerimata konsonandiga maksimaalne. Kui sagedus on kõrgeim konsonandi eesosas, on tegemist **prepalatalisatsiooniga**. **Postpalatalisatsiooni** puhul aga on fokusseeritud konsonandi lõpuosa. (Sepp 1987: 37–38) Prepalatalisatsiooni peamiseks tunnuseks on konsonandile eelnev *e*- või *i*-laadne siire (Teras, Pajusalu 2014: 262). Postpalatalisatsiooni puhul aga on palatalisatsioon kuuldav pärast konsonanti (Golston, Kehrein 2015: 78; Sepp 1987: 37–38).

Prepalatalisatsiooni üks tüüp, **prevokalisatsioon**, on tihedalt seotud vallandava konsonandiga. Seda võib järeldada sellest, et prevokaal võib tekkida ka sõnaalgulise konsonandi ette, nt ld *schola* > hisp *escuela*. Prevokaal, mida on nimetatud ka siirdevokaaliks ja epenteetiliseks vokaaliks, on vokaal, mis tekib prevokalisatsiooni tulemusena konsonandi ette. (Operstein 2010: 20) Prevokaal võib tekkida näiteks koos taotlusega parendada sekundaarset artikulatsiooni. Sellisel juhul konsonandi ette tekkiv prevokaal asendab ajapikku sekundaarse häälduskoha funktsiooni, palatalisatsioon nõrgeneb või kaob üldse – toimub **depalataliseerumine**. (Operstein 2010: 21) Prepalatalisatsioon on paljudes keeltes toimunud samal perioodil, mil toimus depalatalisatsioon. Prepalatalisatsiooni võib tõlgendada kui nähtust, mille eesmärgiks on kaotada keele fonoloogilisse süsteemi sobimatu sekundaarne häälduskoht. (Operstein 2010: 97)

2. Palatalisatsioon eesti keeles ja murretes

Batemani (2011: 589–590) definitsioonist lähtudes liigitub eesti keelele omane võrdlemisi nõrk palatalisatsioon sekundaarse palatalisatsioonitüübi alla. See tähendab, et palatalisatsiooni puhul lisandub konsonandi harilikule häälduskohale sekundaarne häälduskoht ehk keeleselg tõuseb kõva suulae suunas ja konsonandiga koos justkui hääldatakse samaaegselt ka *i* (Ariste 1953: 77).

Einar Meistri ja Stefan Werneri 2015. aastal läbi viidud uurimus, mille eesmärgiks oli elektropalatograafi abil uurida sonorantide hääldust eesti keeles ning saadud tulemusi võrrelda Arvo Eegi (1971, 1973) uurimustega, kinnitab, et palataliseeritud ja palataliseerimata konsonandi erinevust iseloomustab peamiselt lateraalse kontakti laius. Eek (1971: 180) oli teise erinevusena palataliseeritud ja mittepalataliseeritud sonorandi vahel märkinud ka palataliseeritud konsonandi eespoolsemat häälduskohta võrreldes palataliseerimata konsonandiga, kuid sellele Meister ja Werner oma uurimuses kinnitust ei leidnud. (Meister, Werner 2015: 3–4)

Eesti ühiskeeles palataliseeruvad alveolaarid *l, n, s, t*. Varasemalt on olnud tavaline ka *r*-i palataliseerimine, kuid see nähtus on taandumas, ning praegu on *r*-i palataliseerimine isikuti varieeruv ning seda võib pidada omaseks teatud murdealadele (Hint 1978: 112; Laugaste 1956: 74). Siiski on ka murdealasid, kus võivad palataliseeruda kõik konsonandid, välja arvatud poolvokaalid (Ariste 1982: 14; Hint 1978: 112; Laugaste 1956: 82).

On leitud, et konsonandi palatalisatsiooni mõjutavad selle naabruses olevad vokaalid. Teadaolevalt vallandavad palatalisatsiooni eesvokaalid (Bateman 2011: 596). Näiteks palataliseeritud *l*-i põhjustajaks sõnades *kül'm* ja *sel'ge* võib teadaolevalt olla vaid neile eelnev eesvokaal *ü* või *e* (Laugaste 1956: 76).

Gerda Laugaste (1956: 76) on täheldanud, et palatalisatsioon ei ole võimalik diftongi järel, sest palatalisatsiooniga kaasneva *i*- või *e*-laadse siirde tõttu tekiks sellises olukorras triftong, mis ei ole eesti keelele omane. Tuleb märkida, et tegelikult teatud murdealadel (nt saarte murdes) sellist nähtust siiski esineb. Mitmed teadlased on ka täheldanud, et konsonant ei palataliseeru, või on selle palatalisatsiooni vähem kuulda, pika *i* järel, näiteks sõnades *niit, viis, riis* (Ariste 1982: 19; Laugaste 1956: 76). Mati Hint (1978: 113) on leidnud, et palatalisatsioon on võimatu sõnades, kus konsonandile eelneb pikk kõrge

eesvokaal *ii, üü* või diftong, näiteks sõnades *küün, niit* (: *niidi*), *aul*. Tuleb tähendada, et murdeti siiski esineb sellise struktuuriga sõnades palatalisatsiooni.

Eesti keeles esineb peamiselt prepalatalisatsioon, mis tähendab, et peenendus puudutab konsonandi algusosa ning sellega kaasneb *i*-line siire vokaali lõpus (Pajusalu, Teras 2014: 258). Siiski esineb eesti murretes (Võru murdealal) ka postpalatalisatsiooni, mis tähendab, et palataliseerub ka konsonandi lõpuosa (Sepp 1987: 38). Saartel esineb depalatalisatsiooni, mis tähendab, et oodatava palatalisatsiooni asemel on toimunud hoopis pika vokaali diftongistumine, nt saarte murdes *paat' > paet* (Laugaste 1956: 82).

Arvi Sepp on 1987. aastal kirjutanud oma artiklis „*Acoustic variation and types of palatalization*“ konsonandi palataliseerumisest eesti murretes. Akustilise analüüsi tulemusel leiab Sepp (1987: 38), et Võru murdes esineb postpalatalisatsioon ning Tartu murdes prepalatalisatsioon. Ka Laivi Oru (2005: 55) magistritöös tehtud akustilisest analüüsist selgus, et erinevalt eesti ühiskeelest, kus palataliseerub vaid konsonandi algusosa, puudutab võru keeles peenendus ka konsonandi lõpuosa.

Ariste (1982: 14) märgib, et eesti keelele on omane, et nii geminaatkonsonantide kui ka konsonantühendite puhul palataliseerub vastavalt kas vaid geminaadi või konsonantühendi esimene osa. Ta lisab, et geminaat võib siiski läbinisti palataliseeruda mõnes kagumurrakus ja keelesaartel.

Pire Teras ja Karl Pajusalu on 2014. aastal uurinud eesti keele palatalisatsiooni ja prepalatalisatsiooni spontaanses kõnes. Selle uurimuse peamiseks eesmärgiks oli selgitada välja prepalatalisatsiooni ulatus ja selle esinemistingimused. Muuhulgas on Pajusalu ja Teras ühe sõnatüübina uurimise alla võtnud ka ühesilbilised *i*-tüvelised sõnad, kus pikale vokaalile järgneb konsonant. Vaatluse alla võeti ka keelejuhi päritolu ning selle põhjal märgati tendentsi, et sellistes sõnades ei esine tavaliselt palatalisatsiooni Põhja- ja Lääne-Eestist pärit keelejuhtidel. Analüüsiti 292 *i*-tüvelist VVC-struktuuriga sõna, milles lõpukonsonant võiks olla palataliseeritud. Leiti, et sellise struktuuriga sõnades esines palatalisatsiooni 30% sõnadest, kuid palatalisatsiooni ei esinenud sõnades, kus konsonandile eelnes *ee, ii* või *öö*. Samuti täheldati, et sõnades, kus konsonant on palataliseeritud, on konsonandile eelnev siire kestuselt pikem ja ulatuslikum, moodustades 28% kogu vokaali ulatusest, võrreldes palataliseerimata sõnadega, milles siire moodustab 19% vokaali kogukestusest. (Pajusalu, Teras 2014: 263–264)

Lisaks analüüsiti ka *i*-tüvelisi VCC-struktuuriga sõnu, kus pikk konsonant võiks olla palataliseeritud, ning leiti, et sellise struktuuriga sõnades on palatalisatsioon sage: 85%-s näidetest esines palatalisatsiooni. Sõnad, milles lühikesele vokaalile järgnev pikk konsonant ei olnud palataliseeritud, sisaldasid enamasti vokaali *i* või *e*. Täheledatai, et VCC-struktuuriga sõnades on palataliseeritud konsonandile eelnev siire väga ulatuslik, moodustades 46% vokaali kogukestusest. (Pajusalu, Teras 2014: 266)

Teras ja Pajusalu (2014) jõudsid järeldusele, et tänapäeva eesti keeles on ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades pika vokaali järgse konsonandi hääldus väga varieeruv. Sellest, kuidas varieerub nimetatud struktuuriga sõnade hääldus eesti murretes, täielik ülevaade siiani aga puudub.

Varasemalt on palatalisatsioonist eesti murretes kirjutanud Gerda Laugaste 1956. aastal, mil ta esitas ka oma murdealade jaotuse palatalisatsiooni esinemise järgi. Gerda Laugaste (1956: 81–82) järgi jagunevad eesti murdealad palatalisatsiooni esinemise järgi neljaks:

- murdealad, kus pole palatalisatsiooni (Hiiumaa ja kirderannik);
- murdealad, kus palatalisatsioon esineb ainult *i* lõpukao ja sisekao korral (Viljandi- ja Saaremaa), eristades sõna tähendust palataliseerimata variandist, ning esineb sageli epenteesina¹;
- murdealad (eeskätt Võrumaa), kus palatalisatsiooni esinemine on laialdasem kui eesti kirjakeeles ning palataliseeruvad lisaks *l*, *n*, *r*, *s*, *t*-le ka muud konsonandid, kusjuures tegemist ei ole mitte üldlevinud pre-, vaid postpalatalisatsiooniga;
- murdealad (Põhja-Eesti keskmurre), kus esineb assimilatsiooni käigus tekkinud nõrk palatalisatsioon, mis puudutab vaid konsonanti, mõjutamata sellele eelnevat vokaali.

Siiski on küsitav Laugaste tähelepanek keskmurdes esineva palatalisatsiooni kohta. Eesti ühiskeeles esinevat palatalisatsiooni analüüsides on leitud, et palataliseeritud konsonan-

---

¹ Epentees tähendab, et sõnasse tekib lisahäälik, mida seal ei ole varem esinenud (Crystal 1997: 137). Hilisemates uurimustes on nimetatud seda nähtust prevokalisatsiooniks (vt Pajusalu, Teras 2014: 261).

dile eelneb kestuselt pikem *i*-laadne siire kui palataliseerimata konsonandile, mis tähendab, et palatalisatsioon mõjutab konsonandile eelnevat vokaali (nt Pajusalu, Teras 2014: 266).

Mõnevõrra leidub informatsiooni palatalisatsiooni kohta ka kogumikus „Eesti murded“, kuid mõnes selle sarja osas pole palatalisatsioonile tähelepanu pööratud. Põhjaeesti keskmurdest on põhjaliku ülevaate kirjutanud Mari Must ja Aili Univere (2002), kes on kirjeldanud ka murdealal esinevat palatalisatsiooni. Samuti on Mari Must (1987) andnud häälikulise ja grammatilise ülevaate kirderannikumurdest ning Aili Univere (1988) idamurdest.

Must ja Univere (2002: 97) on öelnud, et **keskmurde lääne- ja keskosas** enamasti pika vokaali järel palatalisatsioon puudub, kuid **ida- ja lõunapoolsetes murrakutes** vastupidiselt on pika vokaali või diftongi järel konsonant tugevalt palataliseeritud. Keskmurde lääne- ja keskpiirkonnas on võinud murrakuti ja sõnuti palataliseeruda konsonant vaid siis, kui konsonandile järgnev *i* on kadunud, näiteks sõnades *plaañ : plaani* ja *tool' : tooli*. (Must, Univere 2002: 97) Seega võib oodata sõnuti ja murrakuti konsonandi palataliseerumist kogu keskmurde ulatuses, kuid korrapärasemalt ida- ja lõunapoolsetes murrakutes. Keskmurde lääneosas asuva Harju-Madise murraku kohta on Eevi Juhkam (2012: 434) lisanud, et sealsele palatalisatsioonile on iseloomulik varieerumine isegi sama isiku kõnes ning varasemalt levinud olnud *r*-i palataliseerumine on kadumas.

Kirde- ja rannamurdes üldiselt konsonantide palatalisatsiooni ei esine. Erandeiks on Haljala, Iisaku, Jõelähtme rannakülad, Kuusalu lääneosa, Viru-Nigula lõunaosa ja Jõhvi lõunaosa, kus konsonandid võivad põhjaeesti keskmurde tugeval mõjul palataliseeruda. Nendel aladel võib konsonant palataliseeruda, järgnedes nii lühikesele kui pikale vokaalile või ka diftongile. (Must 1987: 106–107; Must 1995: 19)

Läänemurde palatalisatsioon on väga varieeruv, kuid üldine tendents on, et pikale vokaalile järgnev konsonant ei palataliseeru ja oodatava palatalisatsiooni asemel esineb harilikult hoopis epentees, kuid kehtib üldreegel, et epenteesi ei esine sellistes sõnavormides, milles *i* on säilinud. (Juhkam 2000: 12, 16)

Saarte murde kohta on öeldud, et palatalisatsioon puudub Hiiumaal ning mujal saartel toimub depalataliseerumine, st sõnades, kus varem esines palatalisatsioon, toimub pika *a* ja *o* diftongistumine, näiteks *paat* > *paet*; *roos* > *roes* (Lonn, Niit 2002: 22).

Idamurde palatalisatsioon on kuuldeliselt tugevam, kuid üldjoontes sarnane keskmurde idaosa palatalisatsioonile. Idamurdes võivad palataliseeruda *l, n, s, t* ja *r* sõnades, kus konsonandile järgnev *i* või *j* on kadunud. Kui teises silbis on *i*, on pikale vokaalile või diftongile järgnev konsonant tavaliselt palataliseeritud. (Univere 1988: 66–67)

Mulgi murdes on pearõhulises silbis pikale vokaalile järgnev konsonant tavaliselt palataliseeritud ning võib tähele panna ka epenteesi: pikale vokaalile järgneva konsonandi (*r, k, p, m*) ette on tekkinud ülilühike *e ~ i*, näiteks *paar > paer ~ paaer* (Tanning 1961: 26). Nimetatud konsonantidest on siinses uurimistöös vaatluse all vaid *r*.

Tartu murdes on palatalisatsioonile omane konsonandile eelnev epenteetiline *i* selistes sõnades, kus on toimunud lõpukadu, mille käigus on kadunud teise silbi *i* või *j*. Konsonandile eelnev *i*-line siire muudab konsonandile eelneva vokaali kuuldavalt kõrgemaks ja eespoolsemaks. Samas esineb ka sõnu, kus *i*-laadne siire on arenenud omaette epenteetiliseks vokaaliks ning konsonandi ette on tekkinud diftong, näiteks *kait's* 'kaks', kusjuures konsonandi esialgne kvaliteet on säilinud. Keem nimetab Tartu murde palatalisatsioonile sarnastena Mulgi ja läänemurret ja erinevana Kagu-Eesti murdeid, kuid piirialadel on Võru palatalisatsioon kohati levinud Tartu murdealale. (Keem 1970: 41–43)

Võru murde kohta öeldakse ka „Eesti murrete“ kogumikus (Keem, Käsi 2002: 32) seda, mida on esile toodud nii Laugaste (1956) ja Sepa (1987) artiklites kui ka Oru (2005) uurimistöös: palatalisatsioon Võru murdes on laiaulatuslikum kui teistel murdealadel, palataliseeruda võivad kõik konsonandid ning palataliseerub kogu häälik või häälikuühend, eriti selle lõpuosa (st Võru murdealale on iseloomulik postpalatalisatsioon).

Eesti murrete kogumikus (Keem 2002: 5) kuulub Võru murde alla ka Setumaal kõneldav keel ehk **setu murre**, mille kohta on märgitud, et vene keele mõjul on konsonandi palataliseerimine eriti sage eesvokaalses ümbruses.

3. Konsonandi häälde VVC-sõnades eesti murretes

Selle töö uurimismaterjal on kogutud eesti murrete korpusest (<http://www.murre.ut.ee/mkweb/>) 2016. aasta jaanuaris. Kasutasin morfoloogiliselt märgendatud tekstide andmebaasi, kus igale sõnale on lisatud märksõna, sõnaliik, morfoloogiline informatsioon ning vajadusel ka tähendus ja fraas. Sõnad on korpuses esitatud lihtsustatud transkriptsioonis. Otsisin korpusest VVC-struktuuriga sõnu. Vaatluse all olid kõik eesti keeles esinevad vokaalid (*a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü*) ning konsonantidena olid vaatluse all alveolaarid (*l, n, s, t, r*).

Näiteks *aat*-struktuuriga sõnade otsimiseks kirjutasin lahtrisse „*Märksõna*“ **aat*, lahtrist pealkirjaga „*Vorm*“ valisin käändeks nominatiivi ning lahtrist „*Keel*“ valisin eesti keele. Sooritasin sellise otsingu viie konsonandi ja üheksa vokaaliga ehk kokku tegin 45 päringut. Materjali kogusin Excelisse ning jaotasin selle esmalt sõnalõpulise konsonandi järgi, seejärel sorteerisin materjali murrete kaupa ja ka murrakuti. Samuti praakisin välja sõnad, mis ei olnud *i*-tüvelised. Sageli tuli tüvelisus välja selgitada konteksti järgi, sest näiteks sõna *kaal* võib olla nii *i*- kui ka *u*-tüveline. Vaatluse all oli 5 konsonanti ja 10 murret, kuid kokku tuli 49 tabelit, sest Setu murdealalt puudusid näited VVs-sõnadest.

Materjali analüüsi alustasin sellest, et märkisin ära sõnad, kus esines ehk oli märgitud palatalisatsiooni. Selle põhjal koostas tabeli, kus märkisin ära, mitmes sõnas teatud murdes oli märgitud palatalisatsiooni ja mitmes ei olnud märgitud. Samuti arvutasin välja palatalisatsiooni esinemise protsendi murrete kohta.

Töö tulemuste põhjal koostas kaardi programmis QGIS 2.14.1. Aluskaart põhineb Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasi kihelkonnapiiride andmestikul; kohandanud Kristel Uiboed. Sisestasin programmi korpusest kogutud andmed palatalisatsiooni esinemise ja mitteesinemise kohta kihelkonniti. Kaardilt on näha palatalisatsiooni esinemise sagedus protsentides iga materjalis esindatud kihelkonna kohta ning puuduvad kihelkonnad on eristatavalt tähistatud.

3.1. Materjali jagunemine murrakuti

Materjali kogunes peaaegu igast murrakust, mis murdekorpuses on esindatud. Näited puudusid vaid kolmest murdekorpuses esindatud kihelkonnast: Urvastest (Võru murre), Jürist ja Väike-Maarjast (Keskmurre). Korpusest kogutud näidete arvud on toodud mурdeti ja murrakuti tabelis 1.

Tabel 1. Murdekorpusest kogutud materjali jagunemine murrakuti.

Kirde		Kesk		Lääne		Saarte		Mulgi		Võru	
Iis	8	Amb	14	Hää	19	Ans	30	Hls	7	Har	33
Jõh	31	HMd	48	Kir	10	Emm	17	Hel	6	Krl	16
Lüg	24	Juu	14	Kul	51	Jaa	2	Krk	13	Plv	24
Vai	21	Jür	0	Mar	17	Jäm	20	Pst	18	Rõu	27
Ranna		Kei	17	Mih	31	Krj	13	Trv	40	Räp	1
Hlj	15	Kos	21	Mär	3	Khk	20	Tartu		Urv	0
Jõe	54	Pee	15	PJg	3	Khn	27	Kam	8	Vas	24
Kuu	46	Pil	14	Rid	14	Käi	10	Nõo	25	Setu	
VNg	16	Plt	18	Tor	9	Muh	24	Ote	7	Ise	6
Ida		SJn	13	Tõs	28	Mus	18	Rõn	14	Lse	21
Avi	6	VJg	8	Var	17	Põi	18	Võn	17	Pse	11
Kod	14	VMr	0	Vän	16	Pha	9				
Pal	17	Äks	19			Phl	13				
Trm	13					Rei	12				
						Vll	1				

Kirdemurdest kogunes enim materjali Jõhvist (31 näidet) ning kõige vähem Iisakust (8 näidet). Enam-vähem võrdne arv näiteid kogunes Lüganuse (24 näidet) ja Vaivara (21 näidet) kihelkonnast.

Rannamurdest on enim näiteid Jõelähtmest (54 näidet) ja Kuusalust (46 näidet). Vähem kogunes näiteid Viru-Nigulast (19 näidet) ja Haljalast (15 näidet).

Keskmurdest jäid esindamata Jüri ja Väike-Maarja ning üsna vähe näiteid (8) on Viru-Jaagupist. Kõige rohkem näiteid (48) kogunes Harju-Madisest. Enam-vähem võrdselt kogunes näiteid Amblast (14), Juurust (14), Pilistverest (14) ja Suure-Jaanist (13) ning veidi enam Keilast (17), Põltsamaalt (18), Peetrist (15), Äksist (19) ja Koselt (21).

Läänemurdest kogunes enim näiteid (51) Kullamaa murrakust. Enam-vähem võrdselt kogunes näiteid Mihkli (31 näidet) ja Tõstamaa (28 näidet) murrakust ning vähem

Häädemeeste (19 näidet), Martna (17 näidet), Varbla (17 näidet), Vändra (16 näidet), Ridala (14 näidet), Kirbla (10 näidet) ja Tori (9 näidet) murrakust. Nii Märjamaalt kui Pärnu-Jaagupist tuli näiteid vaid 3.

Saarte murdealalt kogunes näiteid enim Ansekülast (30), Kihnust (27) ja Muhust (24). Nii Jämajast kui Kihelkonnast tuli näiteid 20, enam-vähem sama palju ka Pöidest (18), Mustjalast (18) ja Emmastest (17). Veidi vähem näiteid kogunes Karjast (13), Pühalepast (13), Reigist (12), Käinast (10) ja Pühast (9). Kõige vähem näiteid on Jaani (2) ja Valjala (1) kihelkonnast.

Idamurdes on enim näiteid Palamuselt (17), kuid peaaegu sama palju ka Kodaverest (14) ja Tormast (14). Mõned näited (6) on ka Avinurme murrakust.

Mulgi murdest on ülekaalukalt näiteid Tarvastu kihelkonnast (40 näidet). Näiteid kogunes ka Paistu (18 näidet), Karksi (13 näidet), Halliste (7 näidet) ja Helme (6 näidet) kihelkonnast.

Tartu murdest on kõige rohkem näiteid (25) Nõo murrakust. Kahekümne ligi on näiteid ka Võnnust (17 näidet) ja Rõngust (14 näidet). Kambjast ja Otepäält on näiteid alla kümne, vastavalt 8 ja 7 näidet.

Võru murdest on enim näiteid (33) Hargla murrakust. Peaaegu võrdselt on näiteid Rõugest (27), Põlvast (24) ja Vastseliinast (24) ning Karulast veidi vähem (16 näidet). Räpina murrakust on vaid 1 näide ja Urvaste kihelkonnast otsitava struktuuriga sõnad puudusid.

Setu murdest on materjali enim Lääne-Setu murrakust (21 näidet), kuid näiteid kogunes ka Põhja-Setust (11 näidet) ja Ida-Setust (6 näidet).

3.2. Kirdemurre

Kirdemurdes on ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades pika vokaali järgse konsonandi palatalisatsioon harv nähtus. Kirdemurdest on näiteid kokku 84, millest palatalisatsiooni esineb 3 korral ehk vaid 4% kõigist *i*-tüvelistest VVC-struktuuriga sõnadest (vt lähemalt tabel 2).

Tabel 2. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades kirdemurdes.²

	On	Ei ole	On %
VVI	0	9	0%
VVn	0	8	0%
VVr	0	33	0%
VVs	0	2	0%
VVt	3	29	9%
Kõik	3	81	4%

Palatalisatsiooni on märgitud ainult 3 korral sõnas *pruut'*, keelejuhiks 75a mees Iisakust, Kesavälja külast. Samalt keelejuhilt pärineb näide sõnast *uol 'hool'*, milles palatalisatsiooni ei ole märgitud. Ülejäänud näited (*uur; pruut*) Iisaku murrakust pärinevad Sootaguse külast pärit keelejuhilt ning neis ei ole samuti palatalisatsiooni märgitud. Ka Mari Must (1987: 106–107) on varasemalt täheldanud, et kuigi üldiselt kirdemurdes palatalisatsiooni ei esine, võib seda keskmurde mõjutustel ette tulla Iisakus.

Teistest murdekorpuses esindatud kirdemurde piirkonda kuuluvatest murrakutest ehk Jõhvist, Lüganusest ja Vaivarast kogunes näiteid vastavalt 31, 24 ja 21 ning nendest üheski ei ole palatalisatsiooni märgitud.

3.3. Rannamurre

Rannamurdes on palatalisatsiooni märgitud ebaühtlaselt. Kõigist murdekorpuses leiduvatest ühesilbilistest *i*-tüvelistest VVC-struktuuriga sõnadest, millest näiteid kogunes 131, esineb palatalisatsiooni rannamurdes 22 sõnas ehk 17% näidetest (vt lähemalt tabel 3).

Palatalisatsiooni on märgitud VVC-sõnades korrapäraselt Kuusalu murraku alalt Salmistu külast pärit keelejuhi kõnes (*paat', kaas'*). Palatalisatsiooni esineb ka Jõelähtme murrakut kõneleva Neeme külast pärit keelejuhi kõnes (samuti *paat', taat'*). Teistest küladest pärit keelejuhtide kõnes VVC-sõnades palatalisatsiooni märgitud ei ole (v.a Rammu saar, kus ühe keelejuhi kõnes esineb nii üht kui teist varianti: 2 korral on märgitud palatalisatsiooni sõnas *paat'*, kuid 3 korral on märgitud sõna *paat* ilma palatalisatsioonita,

² Kuna mõne struktuuriga sõnadest on teatud murretest vaid üksikuid näiteid, ei ole protsentandmed nende puhul siin ja järgnevatel tabelites täielikult adekvaatsed ning on lisatud ühtluse mõttes.

samuti on keelejuhi kõnes ilma palatalisatsioonita märgitud *kruon* ja *kuul*). Kokku on Kuusalu murrakus pikale vokaalile järgnev lõpukonsonant palataliseerituks märgitud 26% VVC-sõnadest (12 sõna 46-st).

Tabel 3. **Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades rannamurdes.**

	On	Ei ole	On %
VVI	1	7	13%
VVn	0	1	0%
VVr	0	28	0%
VVs	3	5	38%
VVt	18	68	21%
Kõik	22	109	17%

Jõelähtme murrakus on palatalisatsiooni märgitud 17% juhtudest: lõpukonsonant on palataliseerituks märgitud 9 sõnas 54-st. Jõelähtme murrakust Manniva külast pärineb ainus näide palataliseeritud VVI-sõnast: *traal'*. Sama keelejuhi kõnes on korra märgitud palatalisatsiooni ka sõnas *paat'*, kuid 6 korral on sama sõna märgitud ilma palatalisatsioonita (*paat*), millest võib järeldada, et sel ainsal korral on palatalisatsiooni tõenäoliselt märgitud ekslikult.

Haljalast kogunes näiteid 15 ning palatalisatsiooni on märgitud vaid korra sõnas *paat'*, kus keelejuhiks Eisma külast pärit keelejuht. Samal keelejuhil sõnades *paar*, *müür*, *tüür* ja *daat* 'taat' palatalisatsiooni märgitud ei ole.

Viru-Nigulast kogunes näiteid 16 ning palatalisatsiooni ei ole neis märgitud kordagi. Enamik Viru-Nigula murraku näidetest on VVt-sõnad (*paat* ~ *baat*; *niit*), kuid on ka üks VVr-sõna (*tüür*).

Rannamurdes ei ole palatalisatsiooni kordagi märgitud VVr- (nt *paar*, *müür*, *tüür*, *nüör*, *klaar*) ja VVn-sõnades (viimasest on siiski ainult üks näide, mis pärineb Jõelähtme murrakut kõnelevalt keelejuhilt: *kruon*). Rannamurdes on kõik näited, milles on märgitud palatalisatsiooni, struktuuriga -aaC: *traal'*, *laas'*, *paat'*, *taat'*.

3.4. Keskmurre

Keskmurdes on ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades lõpukonsonandi palatalisatsiooni märgitud ebaühtlaselt: 201 sõnast on märgitud palatalisatsiooni 60 sõnas, mis moodustab 30% sõnadest (vt lähemalt tabel 4).

Tabel 4. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades keskmurdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	16	30	35%
VVn	10	14	42%
VVr	5	65	7%
VVs	5	2	71%
VVt	24	30	44%
Kõik	60	141	30%

Palatalisatsioon on pigem sage nähtus Viru-Jaagupis (palatalisatsiooni on märgitud 6 näites 8-st ehk 75% näidetest: *pruut'*, *paar'*) ja Peetris (palatalisatsiooni on märgitud 9 sõnas 15-st ehk 60% näidetest: *kuol'*, *saan'*, *puur'*, *taat'*, *vaat'*). Peetri kihelkonnast Silmsi külast pärit keelejuhi kõnes on palataliseerituks märgitud sõna *kuol'*, kuid palatalisatsiooni ei ole märgitud sama keelejuhi kõnes sõnas *pruut*. Öötla külast pärit keelejuhi kõnes sõnades *püül* ja *nöör* palatalisatsiooni märgitud ei ole, kuid samal keelejuhil on palataliseeritud näiteks *taat'*, *vaat'*, *saan'* ja 1 korral ka *puur'*, mis esines nii palataliseeritud kui palataliseerimata kujul.

Vähem kui 50% näidetest on palatalisatsiooni märgitud järgnevates kihelkondades: Keila, Äksi, Juuru, Pilistvere, Kose, Suure-Jaani, Ambla ja Põltsamaa. Pilistvere murrakus on kõigis VVs-sõnades palatalisatsioon märgitud (nt *laas'* 'klaas'; *loos'* 'kolhoos'). VVs-sõnadest ei ole palatalisatsiooni märgitud vaid 2 korral pika *i* järel (sõnas *riis*), millest näited pärinevad Juuru murrakust.

VVt-sõnades on korrapäraselt märgitud palatalisatsiooni Suure-Jaani, Viru-Jaagupi, Põltsamaa, Juuru ja (ühe erandiga: *traat*) Keila murrakus. Enamikus sõnades, kus *t* on märgitud palataliseerituks, eelneb konsonandile *aa* või *uu* (nt *paat'*, *vaat'*, *taat'*, *pruut'*). 1 korra on palatalisatsiooni märgitud sõnas *koot'* ning 2 korral sõnas *peet'*.

Peaaegu üldse ei ole märgitud palatalisatsiooni Harju-Madises, kus 48 sõnast oli palatalisatsiooni märgitud vaid ühes (*paat*'), kuid ka see tõenäoliselt ekslikult, sest samal keelejuhil esines sõna *paat* ilma palatalisatsioonita 12 korral. Palatalisatsiooni puudumist Harju-Madise murrakus on varasemalt täheldanud ka Evi Juhkam (2012: 434).

Kõige vähem on palatalisatsiooni märgitud VVr-sõnades (vaid 5 korral 70-st) ning kui palatalisatsiooni on märgitud, on tegemist sõnaga, kus konsonandile eelneb pikk tagavokaal, näiteks *paar'*, *puur'*. VVn-sõnades esineb palatalisatsiooni 10 sõnas 24-st ehk 42% juhtudest, kõige sagedamini on märgitud palatalisatsiooni sõnades, kus konsonandile eelneb *aa* (13-st *aaC*-struktuuriga sõnast on palatalisatsiooni märgitud 7 korral, nt *plaañ*, *saañ*, *Jaañ*).

Palatalisatsiooni ei ole 16 näitest märgitud üheski iiC-struktuuriga sõnas, nt *iil*, *miin*, *piir*, *riis*, *niit*, *pliit*. Näiteid üüC-struktuuriga sõnadest on kokku 8 (*küün* ~ *küin*, *püül* ~ *püil*) ning neist on palatalisatsiooni märgitud vaid 1 korra sõnas *küüh* Pilstiverest pärit keelejuhi kõnes. ööC-struktuuriga sõnu oli vaid 1 (*nöör*), mis esines 5 korral ning palatalisatsiooni ei olnud seal märgitud.

3.5. Läänemurre

Läänemurdes on pika vokaali järgse konsonandi palatalisatsioon VVC-struktuuriga sõnades pigem erandlik: 218 sõna hulgas on märgitud palatalisatsiooni 26 korral, mis moodustab 12% sõnadest (vt lähemalt tabel 5).

Tabel 5. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades läänemurdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	1	19	5%
VVn	13	45	22%
VVr	0	83	0%
VVs	0	11	0%
VVt	12	34	26%
Kõik	26	192	12%

Kordagi ei ole märgitud palatalisatsiooni VVr- ja VVs-sõnades. Vaid 1 korra on palataliseeritud VVI-sõna (*kool'*), keelejuht on pärit Kullamaalt Kabeli külast.

Enim on märgitud palatalisatsiooni Kirblast pärit keelejuhi kõnes, kus palataliseeritud lõpukonsonant esineb 9 korral ja palataliseerimata vaid 1 korra. Korrapäraselt esineb Kirblast pärit keelejuhi kõnes palatalisatsiooni VVn-sõnas *Jaah*. Sama keelejuhi kõnes on ilma palatalisatsioonita aga märgitud sõna *paar*.

Häädemeeste murrakus esineb korrapäraselt palatalisatsiooni sõnas *paat'*. Kokku on Häädemeeste murrakust pärinevates näidetes palatalisatsiooni märgitud 11 sõnas 19-st, mis moodustab 58% näidetest. Palatalisatsioonita on lõpukonsonant märgitud VVn- ja VVr-sõnades: *liin, kuur, nõör, müür*.

Palatalisatsiooni üksikjuht esineb ka Martna murrakust Putkaste külast pärit keelejuhi kõnes (*taat'*). Ülejäänud 16 Martna murrakust pärinevat näidet on aga märgitud palatalisatsioonita: *Jaan, küin, paar, moor, nõör, traat ~ traet*.

Läänemurdes on palatalisatsiooni märgitud enamasti aaC-struktuuriga sõnades, näiteks *kraah, Jaah, plaañ, paat'*. Korra on märgitud palatalisatsiooni ka ooC-struktuuriga sõnas: *kool'*. Palatalisatsiooni ei ole märgitud üheski uuC-struktuuriga sõnas, nt *kuul, tuur, kuur, puur, kruus, pruut*. Samuti ei ole märgitud palatalisatsiooni üheski 9 korral esinenud iiC-sõnast: *siil, liin, viis, pliit, niit*.

Läänemurdes esineb depalatalisatsiooni, mida on seal ka varasemalt täheldatud (Juhkam 2000: 12, 16): *traat > traet* (Martna); *taat > taet* (Ridala). Mõlemad murrakud, kus on märgitud depalatalisatsioonist tulenevat prevokaali, asuvad geograafiliselt Matsalu lahe piirkonnas, millest võib oletada, et on olnud olemas kontakt saartega.

3.6. Saarte murre

Saarte murdes on ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades pikale vokaalile järgnev lõpukonsonant palataliseerituks märgitud väga harva: 234 näitest on märgitud palatalisatsiooni vaid 3 korral, mis moodustab 1% näidetest (vt lähemalt tabel 6).

Palatalisatsiooni on märgitud vaid üksikjuhtudel VVt-sõnades: 1 korra sõnas *paat'* Jämajast Kaunispe külast pärit keelejuhi kõnes ning 2 korral Kihnust Lemsi külast pärit keelejuhi kõnes, kuid viimasel juhul võib palatalisatsiooni märkimine olla ekslik, sest samal keelejuhil esineb sõna *paat* veel ka järgmistel kujudel: *paat, puät*.

Tabel 6. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades saarte murdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	0	17	0%
VVn	0	15	0%
VVr	0	85	0%
VVs	0	19	0%
VVt	3	95	3%
Kõik	3	231	1%

Palatalisatsioonist sagedamini esineb saarte murdes depalatalisatsiooni: *paet, taet, laes, roes, loes, toaer, poaer, Joaen, koel*. Depalatalisatsiooni on märgitud Muhust (*koel, Joaen, poaer, toaer*), Põidest (*koel*), Kihelkonnast (*Jaen, laes, loes, paet*), Jämajast (*roes*) ja Ansekülast (*taet*) pärit keelejuhtide kõnes.

3.7. Idamurre

Idamurdes on ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-struktuuriga sõnades palatalisatsiooni märgitud ebaühtlaselt: 50 näitest on palataliseeritud 13, mis moodustab 26% näidetest (vt lähemalt tabel 7).

Tabel 7. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades idamurdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	3	8	27%
VVn	6	2	75%
VVr	2	10	17%
VVs	1	4	20%
VVt	1	13	7%
Kõik	13	37	26%

Enim on palatalisatsiooni märgitud Avinurme murrakus, kus lõpukonsonant on palataliseerituks märgitud 5 sõnas 6-st ehk 83% näidetest. Teistes idamurde piirkonda jäävates kihelkondades palatalisatsiooni pigem ei esine. Kodavere murrakust pärinevatest näidetest on lõpukonsonant palataliseeritud 4 sõnas 14-st, Tormas 3 sõnas 13-st ning Palamuses vaid 1 sõnas 17-st.

Kõige rohkem (6 sõnas 8-st) on palatalisatsiooni märgitud VVn-sõnades, millest 5 on Avinurmest pärinevad näited (*Jaahn, plaahn, liihn*). VVn-sõnadest on palataliseerimata lõpukonsonandiga vaid 2: *saan* ja *kraan*. Viimane esineb sama keelejuhi kõnes ka palataliseeritud kujul (*kraahn*), mille näol võib tegemist olla märgendaja eksimusega, sest see on ainus näide, kus Palamuse murrakus on lõpukonsonant palataliseerituks märgitud.

Ülejäänud konsonantide puhul on palatalisatsioon pigem erandlik, kuid mõnel korral on märgitud palatalisatsiooni Kodavere (*kuul', puar', kraas', kuut'*) ja Torma (*nöör', kool'*) murrakus. Palatalisatsiooni on märgitud peamiselt sõnades, kus konsonandile eelneb pikk tagavokaal *aa, oo* või *uu*, kusjuures palataliseerituks märgitud uuC-struktuuriga sõnad on kõik sellised, kus on toimunud keskkõrge vokaali kõrgenemine (*kool > kuul'*; *koot > kuut'*). Sõnades, kus on säilinud esialgne *uu* (nt *pruut, nuut*), palatalisatsiooni märgitud ei ole. Korra on märgitud palatalisatsiooni ka *iic-* ja *ööC-*struktuuriga sõnas: *liihn* (Avinurme), *nöör'* (Torma), kuid *ööC-*struktuuriga sõnadest on tegemist ka ainsa näitega.

3.8. Mulgi murre

Mulgi murdes on ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-struktuuriga sõnades palatalisatsiooni esinemine varieeruv, kuid pigem sage nähtus. Palatalisatsiooni on Mulgi murdes märgitud sellise struktuuriga sõnades 48 korral 84-st ehk 57% juhtudest (vt lähemalt tabel 8).

Tabel 8. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades Mulgi murdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	6	1	86%
VVn	15	8	65%
VVr	21	22	49%
VVs	0	2	0%
VVt	6	3	67%
Kõik	48	36	57%

VVI-sõnades esineb palatalisatsiooni pea kõigis näidetes: *kuul'*; *Raal'*; *tuul'* 'tool'; *kuul'* ~ *guul'* 'kool' (erandiks sõna *kuul* Hallistest Atika külast pärit keelejuhi kõnes). Küll aga esineb Hallistes palatalisatsiooni VVn-sõnades (*plaahn* ja *Jaahn*) ja ka Tarvastu murrakus (*Jaahn*), v.a Kaarlimõisa (*Jaan*) ja Pikru külast (*kään*) pärit keelejuhtidel, kellelt pärineb küll vaid üksikuid näiteid.

Palatalisatsiooni ei ole VVn-sõnades märgitud Paistu (sõnas *aan* 'kraan'), Karksi (*küün*) ja Helme murrakus (*plaan*), mis ka geograafiliselt paiknevad lähestikku. Küll aga esineb Karksi murrakus (Vakiste külas) palatalisatsiooni VVr-sõnades: *vuur', uur', müür', paar'*. Viimase puhul võib palatalisatsiooni märkimine olla ekslik, sest sama keelejuhi kõnes esineb ka *paar*. Palatalisatsiooni on märgitud VVr-sõnades ka Tarvastu murrakus, välja arvatud ühel Kaarlimõisa külast pärit keelejuhil, kelle kõnes on korra märgitud hoopis depalatalisatsiooni sõnas *paar ~ paaer*.

Kus palatalisatsiooni ei ole, on sagedane nähtus depalatalisatsioon, mida esineb VVr-sõnades: *paaer* (Halliste, Tarvastu) ~ *paer, taaer, sõõer ~ sõer* (Paistu). Tarvastust Pikru külast pärit keelejuhi kõnes leiduvas sõnas *paar'* on korra märgitud üheskoos palatalisatsiooniga ka prevokaal: *paaer'*. Analüüsi tulemused kinnitavad eesti murrete kogumiku esimeses osas (Tanning 1961: 26) öeldut: VVr-sõnades esineb epenteesi, teiste vaatluse all olevate konsonantide puhul aga mitte.

VVs-sõnadest on vähe näiteid (vaid 2: *luus* 'kolhoos' ja *luus* 'loos'), palatalisatsiooni ei ole neis märgitud. VVt-sõnades on märgitud palatalisatsiooni jällegi Tarvastu murrakus (sõnades *vaat', paat'* ja *pruut'*), kuid ka Karksis, kust pärineb 1 näide (*vaat'*). Palatalisatsiooni ei ole märgitud Paistu murrakut kõneleva keelejuhi kõnes sõnas *pruut*.

Palatalisatsiooni on märgitud enamasti sõnades, kus konsonandile eelneb *aa, oo* või *uu*, mis on tekkinud *oo* kõrgenemisel (nt *tool > tuul', pool > puul', kool > kuul'*). Sõnades, kus konsonandile on eelnenud juba algselt *uu* (nt *pruut, uur, kuul*), üldjuhul palatalisatsiooni märgitud ei ole.

Samuti on märgitud palatalisatsiooni sõnas, kus konsonandile eelneb *üü*, mis on tekkinud *öö* kõrgenemisel, nt *nöör > nüür'* (Paistu ja Tarvastu murrakus), kuid rohkem esineb seda sõna palataliseerimata kujul (Paistu ja Helme murrakus). Kusjuures Paistu murrakust on mõlemad näited pärit samast külast (Raassilla), kuid ühe keelejuhi kõnes on märgitud sõnas *nüür* palatalisatsiooni ning teise kõnes mitte.

3.9. Tartu murre

Tartu murdes on ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-struktuuriga sõnades palatalisatsiooni esinemine üsna ebaühtlane: 71 sõna hulgas on märgitud palatalisatsiooni 29 korral, mis moodustab 41% näidetest (vt lähemalt tabel 9).

Tabel 9. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades Tartu murdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	2	1	67%
VVn	3	11	21%
VVr	8	20	33%
VVs	2	4	33%
VVt	14	6	70%
Kõik	29	42	41%

Kõige sagedamini on palatalisatsiooni märgitud Võnnu ja Rõngu murrakus. Võnnus on lõpukonsonant palataliseeritaks märgitud 11 sõnas 17-st ehk 65% sõnadest. Rõngus on märgitud palatalisatsiooni 9 sõnas 14-st, mis moodustab 64% sõnadest. Järgneb Otepää, kus palatalisatsiooni on märgitud 4 korral 7-st ehk 57% sõnadest. 4 korral 8-st ehk 50% sõnadest on palatalisatsiooni märgitud Kambja murrakus. Kõige vähem on palatalisatsiooni märgitud Nõos, kus 25 sõnast on märgitud palatalisatsiooni vaid korra, mis moodustab 4% sõnadest.

Enim on märgitud palatalisatsiooni VVt-sõnades: *vaat'* (Kambja ja Rõngu murrakus), *juut'* (Võnnu murrakus Ibaste külas). Viimasel keelejuhil on palataliseeritaks märgitud ka *pruut'*. Paluküllast (Võnnu murrakust) pärit keelejuhil sõnas *pruut* palatalisatsiooni märgitud ei ole.

Rõngu murrakus on palatalisatsioon sage olenemata konsonandist: *Jaán, laaás, vaat', paar', müür'*, kusjuures viimasel juhul võib palatalisatsiooni märkimine olla juhuslik, sest sama keelejuhi kõnes esineb ka palataliseerimata variant *müür*. Kuid VVr-sõnades esineb Rõngus ka paar juhtu, kus keelejuht ei palataliseeri sõnalõpulist *r*-i: *piir* (Koruste küla) ja *paar* (Koruste küla ja Pühaste küla) ning korra ka *müür* (Väike-Rõngu), mille puhul esineb varieerumist.

Võnnu murrakus moodustavad enamiku palataliseeritud näidetest Ibaste külast pärit keelejuhilt pärinevad VVt-sõnad: *juut', pruut'*. Paluküllast pärit keelejuhil esineb aga sõna *pruut* palataliseerimata kujul. Samuti ei ole märgitud palatalisatsiooni sõnas *pliit* (Terikeste küla). Võnnu murrakus Ibaste külas on märgitud palatalisatsiooni ka sõnas *paar'*, kuid samal keelejuhil ei ole palatalisatsiooni märgitud sõnas *priis*. Paluküllast pärit keelejuhi kõnes esineb ka 2 nime, mis on mõlemad märgitud ilma palatalisatsioonita: *Jaan, Liis*.

Otepääl on palatalisatsiooni esinemine ebaühtlane ning varieerumist esineb ka külati. Otepäält Neeruti külast pärineb 4 näidet, millest 2-s on märgitud lõpukonsonant palataliseerituks (*paar', kuul' 'kool'*) ja 2-s mitte (*vaat, priis 'prees'*), kusjuures näited pärinevad samalt keelejuhilt. Lutiku külast pärit keelejuhi kõnes on sõnas *Jaan'* märgitud lõpukonsonant palataliseerituks, kuid sõnas *paar* mitte. Ainsas Otepäält Nüpli külast pärinevas näites on lõpukonsonant märgitud palataliseerituks: *kuul' 'kool'*.

Kambja murrakus on korrapäraselt märgitud palatalisatsiooni sõnas *vaat'*, kuid sama keelejuhi kõnes sõnas *paar* palatalisatsiooni pigem ei esine: 2 korral on see märgitud ilma palatalisatsioonita (*paar*) ning 1 korra palatalisatsiooniga (*paar'*). Kambjas on lõpukonsonant ilma palatalisatsioonita märgitud ka nimes *Jaan*.

Palatalisatsiooni ei ole märgitud peaaegu kordagi Nõo murrakus, kusjuures kõik keelejuhid on pärit Tamsa külast. Üheks erandiks on sõna *nüür' 'nöör'*, kus Tamsa külast pärit keelejuhi kõnes on märgitud lõpukonsonant palataliseerituks.

Enamikus ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-struktuuriga sõnades, kus esineb palatalisatsiooni, eelneb konsonandile *aa* (*Jaan', paar', laas', vaat'*) või *uu* (*juut', pruut'*). Paaril korral on märgitud palatalisatsiooni sõnas, kus konsonandile eelneb *uu* või *üü*, mis on tekkinud vastavalt *oo* või *öö* kõrgenedes: *kool > kuul'*; *nöör > nüür'*.

3.10.Võru murre

Võru murdes on märgitud ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-struktuuriga sõnades palatalisatsiooni 85% juhtudest. 125 sõna hulgas on lõpukonsonant palataliseerituks märgitud 107 sõnas (vt lähemalt tabel 10).

Tabel 10. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades Võru murdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	12	0	100%
VVn	16	1	94%
VVr	36	12	75%
VVs	11	2	85%
VVt	32	3	91%
Kõik	107	18	86%

Kõige rohkem on varieerumist VVr-sõnades, kus palatalisatsiooni ei ole märgitud 12 korral 48-st. Palatalisatsiooni ei ole neis märgitud Põlva murrakus Kiuma külas sõnas *tsyyr* 'sõõr'. Samuti on palatalisatsioon märkimata jäetud Põlvast Mammaste külast pärit keelejuhi sõnas *tsaar*, kuid muudel juhtudel Mammastes palatalisatsiooni siiski esineb.

Pigem ei esine VVr-sõnades palatalisatsiooni Hargla murrakus: palatalisatsiooni on märgitud vaid 3 korral ning 2 korral neist võib olla tegu juhusliku märkimisega, sest kumagi keelejuhi kõnes esineb samast sõnast (*paar* ja *piir*) nii palataliseeritud kui ka palataliseerimata variant. Hargla külast pärineb ka ainus näide palatalisatsiooni puudumisest 2 korral esinenud VVs-sõnas: *pluus*.

Palatalisatsiooni esinemine on Võru murdes siiski sage, olenemata lõpukonsonandist ja sellele eelnevast vokaalidest. 2 korral ei ole märgitud lõpukonsonanti palataliseerituks iiC-struktuuriga sõnades: *liin* (Karula); *piit* 'peet' (Põlva). Samuti ei ole 2 korral palatalisatsiooni märgitud uuC-struktuuriga sõnades: *Kruut* 'von Grothe' (Karula, Karula küla) ja *pluus* (Hargla, Saru küla). Sõnas *Kruut* ei esine palatalisatsiooni tõenäoliselt seetõttu, et tegemist on võõrnimega. Kuigi ka *pluus* on võõrsõna, on see eesti keelde miganenud, mistõttu võib palatalisatsiooni puudumist seostada pigem keelejuhi eripäraga.

Väga järjekindlalt esineb keskkõrgete vokaalide kõrgenemist (*kool* > *kuul'*, *guul'*; *tool* > *tuul'*; *roos* > *ruus'*; *noot* > *nuut'*; *voor* > *vuur'*; *nöör* > *nüür'*; *peet* > *piit*; *sööt* > *süüt*), mille järel on peaaegu alati ka palataliseeritud konsonant. Ainsateks eranditeks on Rõugest Villa külast pärit keelejuhi kõnes esinevad sõnad *piit* 'peet' ja *süüt* 'sööt', kus lõpukonsonandile palatalisatsiooni märgitud ei ole.

3.11. Setu murre

Setu murde kohta leidis korpuses sobiva struktuuriga sõnu vaid 38, kusjuures VVs-sõnadest näited puudusid. Palatalisatsiooni on Setu murdes ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-struktuuriga sõnades märgitud 36 sõnas 38-st ehk 95% juhtudest (vt lähemalt tabel 11).

Lääne-Setu murrakus on palatalisatsiooni märgitud kõigis 21 sõnas. Põhja-Setu murrakus puudub palatalisatsioon 1 sõnas (*paar*) 11-st, kuid kuna samal keelejuhil esineb sama sõna 3 korral palataliseeritud kujul (*paar'*), võib oletada, et sel ainsal korral on palatalisatsioon jäetud ekslikult märkimata. Ida-Setu murrakus on samuti palatalisatsioonita märgitud vaid 1 sõna (*tuul* 'tool'). Palatalisatsiooni on märgitud 5 sõnas 6-st.

Tabel 11. Palatalisatsiooni esinemine ja mitteesinemine (arvud ja %) eesti murrete korpuses VVC-sõnades Setu murdes.

	On	Ei ole	On %
VVI	0	1	0%
VVn	2	0	100%
VVr	18	1	95%
VVs	–	–	–
VVt	16	0	100%
Kõik	36	2	95%

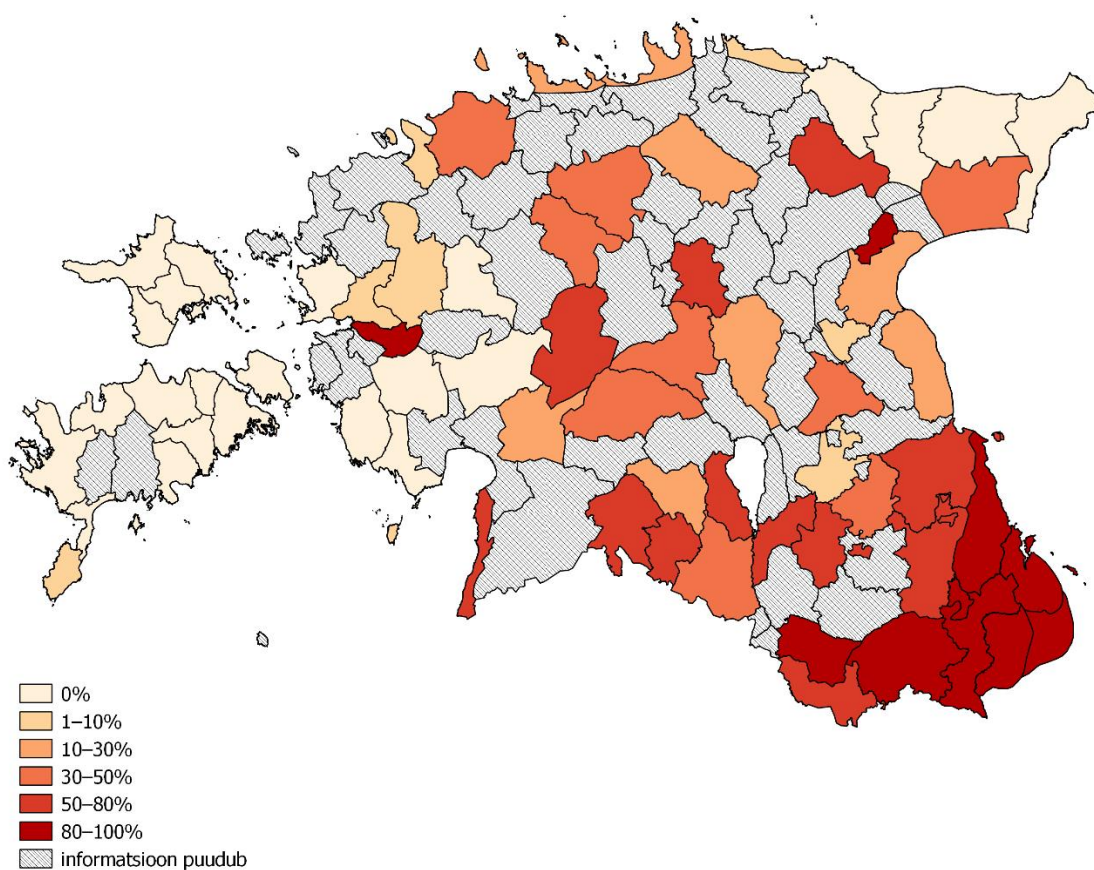
Enamasti on lõpukonsonant palataliseeritaks märgitud VVr-, VVn- ja VVt-sõnades. Ühel juhul esineb sõnas *paar* varieerumist, kus Põhja-Setust Verhulitsa külast pärit keelejuhi kõnes on märgitud nii palataliseeritud kui ka palataliseerimata variant. Kuna üldjuhul on Setu murdes palatalisatsioon sagedane, võib oletada, et palatalisatsioon on sel ainsal korral jäetud ekslikult märkimata.

VVn-sõnadest on vaid 2 näidet Ida-Setust pärit keelejuhi kõnest ning lõpukonsonant on neis märgitud palataliseeritaks: *Jaah', küün'*. VVt- sõnadest kogunes näiteid nii Põhja-, Lõuna- kui ka Lääne-Setust ning kõigis näidetes on lõpukonsonant palataliseeritud. Näitesõnades eelneb lõpukonsonandile *aa* (*vaat'*), *ii* (*niit', kriit', pliit'*) või *uu* (*pruut'*).

Setu murdes on ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades pika vokaali järgse konsonandi palatalisatsioon olenemata konsonandist või sellele eelnevast vokaalist järjekindel. Ainus vaadeldud konsonant, milles ei olnud Setu murdes märgitud palatalisatsiooni, on *l*, kuid kindlasti ei saa selle põhjal väita, et *l* Setu murdes ei palataliseeruks, sest sellise struktuuriga näiteid kogunes korpusest vaid 1: *tuul'* 'tool'.

3.12. Palatalisatsioonist VVC-sõnades eesti murretes võrdlevalt

Uurimistulemusi kokku võttev kaart esitab palatalisatsiooni esinemise sageduse VVC-sõnades murrakuti. Võrreldes ülejäänud piirkondadega, on palatalisatsioon märgatavalt sagedasem nähtus Kagu-Eestis. Silma paistab ka palatalisatsiooni madal esinemissagedus saartel ja Mandri-Eesti rannikupiirkondades. Kesk- ja Ida-Eestis, paiguti ka Lääne-Eestis, on palatalisatsiooni esinemine varieeruv.

Kaart. Palatalisatsiooni esinemise sagedus VVC-sõnades eesti murrete korpuses murrakuti.³

³ Kaardi põhi: Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasi kihelkonnapiiride andmestik 2014. Kohandanud Kristel Uiboaed 2015.

Kaardilt on näha, et palatalisatsiooni esineb VVC-sõnades rohkelt Lõuna- ja Kagu-Eestis: lõpukonsonant on palataliseeritud 80% või rohkemates sõnades Setumaal, Rõuges, Karulas, Vastseliinas ja Räpinas. Lõuna-Eesti kihelkondadest esineb murdekorpuses palatalisatsiooni 50–80% sõnadest Harglas, Põlvas, Võnnus, Otepääl, Rõngus, Tarvastus, Karksis, Hallistes. Helmes ja Kambjas on palataliseerituks märgitud 30–50% sõnadest. Vähem on märgitud palatalisatsiooni Paistus ja Nõos.

Kesk- ja Ida-Eestis on palatalisatsiooni esinemine VVC-struktuuriga sõnades varieeruv. Kõige sagedasem on palatalisatsioon Avinurmes. Peetris ja Viru-Jaagupis on lõpukonsonant palataliseeritud 50–80% sõnadest, Keilas, Kosel, Juurus, Pilstveres, Suure-Jaanis ja Äksis on palatalisatsiooni märgitud 30–50% sõnadest. Ülejäänud Kesk- ja Ida-Eesti kihelkondades on palatalisatsiooni esinemise sagedus alla 30%.

Rannikupiirkondades on palatalisatsioon VVC-sõnades väga harv, saartel peaaegu puudub – seda on paaril korral märgitud vaid Jämajas ja Kihnus. Lääne-Eestis jääb palatalisatsiooni esinemise sagedus VVC-sõnades üldjuhul 0–30% piiridesse, kuid Häädemeestes on palatalisatsioon sagedasem. Erandina on läänemurdes rohkelt märgitud palatalisatsiooni VVC-sõnades Kirbla kihelkonnast pärit keelejuhi kõnes. Kirdemurdes, välja arvatud Iisakus, palatalisatsioon puudub. Rannamurdes on palatalisatsiooni esinemine varieeruv, kuid pigem harv nähtus. (Vt lähemalt kaart.)

Tabel 12 esitab arvud ja protsentandmed palatalisatsiooni esinemise sageduse kohta igas lõpukonsonandis eraldi ja seejärel ka kõigis struktuurides. Tabelist 12 näeb, et vaadeldud konsonantidest palataliseerub kõige sagedamini *t*. Sagedast *t* palataliseerumist on varasemalt täheldanud ka Kalvik ja Piits (2015: 70–73). Murdealadel, kus tavaliselt VVC-sõnades palatalisatsiooni ei esine, võib kõige tõenäolisemalt palataliseeruda just VVt-struktuuriga sõna. Igalt murdealalt pärineb vähemalt üks näide, kus sõnalõpuline *t* on palataliseeritud. Üsna sage nähtus on ka *n*-i palataliseerimine, mida ei esine vaid saartel ja kirderannikul. Sõnalõpulise *l*-i palataliseerimine on sage Tartu, Mulgi ja Võru murdes. Kuna Setu murdest pärineb vaid üks näide VVl-sõnast, ei saa praeguse materjali põhjal kindlat järeldust Setus *l*-i palataliseerumise kohta teha. Ida- ja keskmurdes on *l*-i palataliseerumine varieeruv ning saartel ja kirderannikul puuduv või harv nähtus. VVs-sõnades on palatalisatsioon sage Võru ja keskmurdes. Kõige rohkem varieerub palatalisatsioon

VVr-sõnades, olles sage nähtus Lõuna-Eestis, välja arvatud Tartu murdes, kuid ranniku-
piirkondades ja Kesk-Eestis peaaegu olematu. (Vt lähemalt tabel 12.)

Tabel 12. Palatalisatsiooni esinemise sagedus VVC-sõnades eesti murrete korpusel
murdeti.

Murre	VVI			VVn			VVr		
	On	Ei ole	On %	On	Ei ole	On %	On	Ei ole	On %
Kirde	0	9	0%	0	8	0%	0	33	0%
Ranna	1	6	14%	0	1	0%	0	28	0%
Kesk	16	30	35%	10	14	42%	5	65	7%
Lääne	1	19	5%	13	45	22%	0	83	0%
Saarte	0	17	0%	0	15	0%	0	85	0%
Ida	3	8	27%	6	2	75%	2	10	17%
Mulgi	6	1	86%	15	8	65%	21	22	49%
Tartu	2	1	67%	3	11	21%	8	20	33%
Võru	12	0	100%	16	1	94%	36	12	75%
Setu	0	1	0%	2	0	100%	18	1	95%
Murre	VVs			VVt			Kõik struktuurid		
	On	Ei ole	On %	On	Ei ole	On %	On	Ei ole	On %
Kirde	0	2	0%	3	29	9%	3	81	4%
Ranna	3	5	38%	18	68	21%	22	108	17%
Kesk	5	2	71%	24	30	44%	60	141	30%
Lääne	0	11	0%	12	34	26%	26	192	12%
Saarte	0	19	0%	3	95	3%	3	231	1%
Ida	1	4	20%	1	13	7%	13	37	26%
Mulgi	0	2	0%	6	3	67%	48	36	57%
Tartu	2	4	33%	14	6	70%	29	42	41%
Võru	11	2	85%	32	3	91%	107	18	86%
Setu	–	–	–	16	0	100%	36	2	95%

Tulemused näitavad lisaks, et kõige sagedamini palataliseerub konsonant pika *a* või *o* järel. Rannamurdes eelneb igale palataliseeritud konsonandile pikk *a*. Ka kesk- lääne-, ida-, Tartu ja Mulgi murdes eelneb palataliseeritud konsonandile sageli *aa*, kuid keskmurdes võib lisaks *aa*-le palataliseeritud konsonandile eelneka *oo* või *uu*. Lisaks keskmurdele eelneb palataliseeritud konsonandile *oo* sageli ka lääne-, ida- ja Mulgi murdes. Ida-, Mulgi ja Tartu murdes on sagedane ka nähtus, kus konsonandile eelneb *uu*, mis on tekkinud *oo* kõrgenedes. Mulgi ja Tartu murdes esineb palatalisatsiooni ka sõnades, kus konsonandile eelneb *üü*, mis on tekkinud *öö* kõrgenedes. Võru ja Setu murdes on palatalisatsioon sage olenemata konsonandile eelnevast vokaalst.

Kokkuvõte

Selle uurimistöö eesmärgiks oli pika vokaali järgse konsonandi häälduse kirjeldamine ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades eesti murretes. Palatalisatsiooniks nimetatakse nähtust, kus hääliku primaarsele moodustuskohale lisandub sekundaarne moodustuskoht kõval suulael, kui keeleselg tõuseb kõva suulae suunas; teisisõnu võib seda nähtust nimetada sekundaarseks palatalisatsiooniks. Palatalisatsiooniks nimetatakse ka fonoloogilisi nähtusi, kus mittepalataalne segment muutub palataalseks või palataalalveolaarseks segmendiks; sellist nähtust on nimetatud ka täielikuks palatalisatsiooniks. Eesti keelele on iseloomulik sekundaarne palatalisatsioon. Eesti ühiskeeles palataliseeruvad alveolaarid *l*, *n*, *s*, *t*, kuid murdeti võib palataliseeruda ka *r*.

Varasemate uurimuste põhjal on selgunud, et VVC-sõnades on palatalisatsiooni esinemine varieeruv. Kuna Võru murdele on iseloomulik postpalatalisatsioon, on sealne palatalisatsioon laialdasem ja paremini tajutav kui eesti ühiskeeles. On täheldatud, et saarte ja Mulgi murdes esineb seoses depalatalisatsiooniga prevokalisatsiooni. Varasemalt on ka leitud, et VVC-sõnades on palatalisatsioon pigem sage sõnades, kus konsonandile eelneb tagavokaal, kuid pikale kõrgele eesvokaalile järgnev konsonant üldjuhul ei palataliseeru.

Töö tulemused laiendasid teadmisi seni vähe võrdlevalt uuritud *i*-tüveliste VVC-sõnade häälduse kohta eesti murretes. Tulemused osutavad, et palatalisatsiooni ei esine ühesilbilistes *i*-tüvelistes VVC-sõnades peaaegu üldse saarte murdes ja kirdemurdes, kuid palatalisatsioon on väga laiaulatuslik Kagu-Eestis, eriti Setu ja Võru murdes. Ülejäänud murdealadel on lõpukonsonandi hääldus VVC-sõnades varieeruv ning sõltuv eelkõige konsonandist ning sellele eelnevast vokaalidest.

Töö tulemused kinnitavad, et konsonant palataliseerub ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades pigem siis, kui sellele eelneb pikk tagavokaal *aa*, *oo* või *uu*, kuid Võru ja Setu murdes palataliseerub konsonant ka eesvokaalide järel. Vaadeldud konsonantidest (*l*, *n*, *r*, *s*, *t*) palataliseeruvad enim *t* ja *n*, kuid kõige harvem *r*, mille palataliseerumine on pigem omane Mulgi, Võru ja Setu murdele.

Tulemused kinnitavad, et Mulgi ja saarte murdele on iseloomulik depalataliseerumine, mis kandub saartelt kohati ka läänemurdesse. Kuigi tavapäraselt tekib depalatalisatsiooni korral konsonandi ette diftong, on võimalik ka triftongi teke.

Kõige rohkem murdeala-sisest varieerumist esineb keskmurdes, kus palataliseerumine oleneb suuresti konsonandist ja sellele eelnevast vokaalist. Keskmurde alal esineb varieerumist ka samast kihelkonnast pärit keelejuhtide kõnes, aga ka keskmurdes võib palatalisatsioon murrakuti sage nähtus olla.

Uurimistöö tulemusena valmis ka kaart, mis esitab palatalisatsiooni esinemise sageduse VVC-sõnades murrakuti. Materjalist tulenevalt puudub kaardilt osa kihelkondi, kuid esindatud on kõik murdealad. Põhjalikuma ülevaate saamiseks konsonandi häälduse kohta *i*-tüvelistes VVC-sõnades tuleks suurendada analüüsitava materjali hulka ning koguda materjali ka murrakutest, mis ei ole praegu morfoloogiliselt märgendatud korpuses esindatud.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1953.** Eesti keele foneetika. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Ariste, Paul 1982.** Eesti keele foneetika. II osa. Õppevahend filoloogiateaduskonna üliõpilastele. Viies trükk. Tartu: Tartu riiklik ülikool, Soome-ugri keelte kateeder.
- Bateman, Nicoleta 2007.** A crosslinguistic Investigation of Palatalization. A Dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Linguistics. San Diego: University of California; <http://escholarship.org/uc/item/1dw64743>. Vaadatud 24.05.2016.
- Bateman, Nicoleta 2011.** On the Typology of Palatalization. – Language and Linguistics Compass 5 (8). California: Blackwell Publishing Ltd, 588–602.
- Crystal, David 1997.** A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Eek, Arvo 1971.** Articulation of the Estonian sonorant consonants. III. Palatalized [n] and [l]. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. 20. köide. Ühiskonnateadused, nr 2, 173–191.
- Eek, Arvo. 1973.** Observations in Estonian palatalization: an articulatory study. – Estonian Papers in Phonetics, 18–36.
- Golston, Chris, Wolfgang Kehrein 2015.** A Prosodic Theory of Vocalic Contrasts. – The Segment in Phonetics and Phonology. Eds. E. Raimy, C. E. Cairns. Chichester: John Wiley & Sons, 65–102.
- Hint, Mati 1978.** Häälikutest sõnadeni. Emakeele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal. Tallinn: Valgus.
- Juhkam, Evi 2000.** Läänemurde tekstid. Eesti murded VIII. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Juhkam, Evi 2012.** Harju-Madise murrak. Toim. M. Kalvik, H. Neetar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kalvik, Mari-Liis, Liisi Piits 2015.** Lugemiseksperiment fonoloogilise varieerumise uurimiseks. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 6–3. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 49–77.
- Keem, Hella 1970.** Tartu murde tekstid. Eesti murded III. Tallinn: Valgus.

- Keem, Hella, Inge Käsi 2002.** Võru murde tekstid. Eesti murded VI. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Laugaste, Gerda 1956.** Konsonantide palatalisatsioon eesti keeles. – TRÜ toimetised nr 43. Ajaloo-keeleteaduskonna töid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 74–85.
- Lindström, Liina 2015.** Ülevaade eesti murrete korpusest seisuga 17.11.2015. Tartu: Tartu Ülikool; http://www.keel.ut.ee/sites/default/files/www_ut/emk_tee-juht2015.pdf. Vaadatud 24.05.2016.
- Lonn, Varje, Ellen Niit 2002.** Saarte murde tekstid. Eesti murded VII. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Meister, Einar, Stefan Werner 2015.** Comparing palatography patterns of Estonian consonants across time. – Proceedings of the 18th International Congress of Phonetic Sciences. Eds. Maria Wolters, Judy Livingstone, Bernie Beattie, Rachel Smith, Mike MacMahon, Jan Stuart-Smith. Glasgow: University of Glasgow.
- Must, Mari 1987.** Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Toim. A. Laanest. Tallinn: Valgus.
- Must, Mari 1995.** Kirderanniku murde tekstid. Eesti murded V. Toim. H. Viires. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Must, Mari, Aili Univere 2002.** Põhjaeesti keskmurre: häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. – Eesti keele instituudi toimetised 10. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Operstein, Natalie 2010.** Consonant Structure and Prevocalization. Current Issues in Linguistic Theory 312. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Org, Laivi 2005.** Võru palatalisatsiooni akustikast. Magistritöö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti keele ajaloo ja murrete õppetool. Käsikiri TÜ eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Sepp, Arvi 1987.** Acoustic variation and types of palatalization. – Proceedings of the XI International Congress of Phonetic Sciences, August 1–7, 1987. Vol. 4. Tallinn: Academy of Sciences of the Estonian SSR, 36–39.
- Tanning, Salme 1961.** Mulgi muredetekstid. Eesti murded I. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

- Teras, Pire, Karl Pajusalu 2014.** Palatalisatsioonist ja prepalatalisatsioonist spontaanses eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 3, 257–269.
- Trask, Robert Lawrence 1996.** A Dictionary of Phonetics and Phonology. London: Routledge.
- Univere, Aili 1988.** Idamurre. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 32 (1986). Sõnavara teemadel. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia, 59–93.

The pronunciation of consonants after long vowels in *i*-stem words in Estonian dialects

Summary

The subject of the research is the pronunciation of short consonants after long vowels in *i*-stem VVC-words in Estonian dialects. The aim of the current research is to determine and demonstrate how the pronunciation of consonants after long vowels in the words of this structure varies in Estonian dialects.

Palatalization is a phenomenon where non-palatalized segment changes to palatalized or palatal-alveolar sound. It is also called full palatalization. Secondary palatalization is characteristic to the Estonian language. In general Estonian alveolar consonants *l*, *n*, *s* and *t* are palatalized; however, in some Estonian dialects *r* may be palatalized as well.

Palatalization is covered unevenly in the descriptions of Estonian dialects, only some information can be found about the pronunciation of a consonant after a long vowel in *i*-stem words. For example, although the collection „Eesti murded” (“Estonian Dialects”) has been published in nine volumes, the palatalization section is missing in some volumes.

The previous research has shown that the pronunciation of a consonant after a long vowel in *i*-stem words varies and palatalization may also vary by person. In spite of that the topic has not been studied comparatively in the context of dialects.

The material for the current research was collected from the morphologically tagged text corpus database of Estonian dialects: <http://www.murre.ut.ee/mkweb/>. The words with the certain structure, monosyllabic *i*-stem words with a long vowel before word-final short consonant, were searched for. The search was limited with alveolar consonants (*l*, *n*, *s*, *t*, *r*) as palatalization occurs with them in Standard Estonian, however the palatalization of *r* is only common for some dialects.

The collected material was compared with the frequency of the occurrence of palatalization in VVC-words by dialects, also the final consonant and a preceding vowel were the base of the research.

The results show that palatalization in VVC-words rarely occurs in Insular Estonian and North-Eastern Estonian, while it is extremely widespread in Southern Estonian, especially in Setu and Võru dialect. In other regions the pronunciation of final consonants in VVC-words varies and depends on the consonant itself and the preceding vowel. The consonant tends to palatalize in monosyllabic *i*-stem words in case of preceding long back vowels *aa*, *oo* or *uu*. Out of the studied alveolar consonants, *t* and *n* are palatalized most frequently. According to the pronunciation of VVC-words, the palatalization of *r* varies the most, being very common in Southern Estonian and practically non-existent in Mid Estonian and coastal regions and islands.

Depalatalization is characteristic to Mulgi (Southern Estonian) and insular dialects, and also spread to Western Estonian. Although commonly the result of depalatalization is a diphthong before the consonant, it can also be a triphthong.

The palatalization varies the most in Mid Estonian, where it depends on a consonant and the preceding vowel. In Mid Estonian the variation occurs also in the speech of informants from the same parish. In some sub-dialects it is more frequent than in others.

As a result of this research a map presenting the frequency of palatalization in VVC-words by Estonian sub-dialects was compiled (see map on page 27).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Enel Pöld (18.07.1994)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Pika vokaali järgse konsonandi hääldus *i*-tüvelistes sõnades eesti murretes“, mille juhendaja on dotsent Pire Teras,
  - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 26.05.2016